

Маријана МЛАЂЕНОВИЋ
Филозофски факултет Пале
Универзитета у Источном Сарајеву

УДК 930(38)
159.923.2.07:255.2-264
- прегледни научни рад-
DOI: 10.5937/gufv2402007M

ГРЧКА ИСТОРИОГРАФИЈА КАО КУЛТУРНА ТЕКОВИНА И ЧУВАР ИДЕНТИТЕТА

„Да ти је непознаница оно што је претходило твом рођењу
јесте да ниси одрастао. Наиме, има ли човеков живот смисао, ако сећање
на прошлост није прожето животом наших предака?“¹ (Cic. (Orator 120)).

Сажетак: *Најранији писани извештаји о прошлости античких Грка јављају се у виду Хомерових епова. У њима су равноправно бивствовали бо-жанско и човечанско. Најстарија прошлост била је обавијена велом легенде и мита. Нашим радом хоћемо показати да отргнуће од мита и легенде није било лако, али такво настојање довело је античког Грка до тога да се, не одричући се сасвим и оваквог извештаја о својој прошлости, избори за своју стварну историју. Делатност логографа представљала је први корак ка „отргнућу“ и рађању критичке свести. Управо континуитетом у развоју критичког односа према прошлости Грци су ишли „напред“, у намери да не остану на својим почецима; незаустављиво су хрлили ка новим видовима изражајности, и од „приче“ до критичке историографије, у границама Римског царства, сачували су своју аутентичност. Упркос политичким и друштвеним променама које прате историју једног народа, покушали смо да, на примерима дела античких грчких историографа, покажемо како су антички Грци кроз векове својом друштвеном ангажованошћу и трагањем за истином допринели да се разуме друштво и уопште свет њиховог доба и учинили да се негује сећање на прошлост про-пагирајући трајне вредности, као што су истинољубивост, патриотизам, през-веност, вредност заједнице али и појединца као њеног неизоставног чиниоца. Грчки историографи показали су да без језика не постоји народ, његова исто-рија, нити идентитет.*

Кључне речи: *прошлост, мит, историографија (историја), језик, идентитет.*

* marimla52@gmail.com

¹ Аутор ових речи је римски државник, беседник, који је високо ценио грчку мисао, Марко Тулије Цицерон. Он се никад није усудио да напише историјско дело, иако су га интелектуалци његовог доба сматрали најдостојнијим овог задатка. Грчког историографа Херодота назвао је „оцем историје“ (Cic. *De leg.* I 1, 5).

Питање идентификације појединца и читавог народа умногоме је зависило од контекста у којем је постављено, као и од тога ко је то питање постављао. Када се разматра појам идентитета грчког народа, треба имати на уму да су током времена (од Хомера до VI века н. е.) на његово обликовање утицали различити фактори и да се услед тога он различито артикулисао (Chaniotis, 2010).

Најранија прошлост грчког човека била је обавијена велом мита. „Проблем“ мита (приче о боговима и херојима, прошлим догађајима који „измичу поимању мита као стварности“, као рационалног феномена људске културе) вишевекован је, а заговорници и противници различитих тумачења мита, од антике до данас, бројни. Оно што је извесно јесте да је човек створио и мит, и уметност, и филозофију, и науку, и у различитим тренуцима се приклањао једној од ових форми сазнања и тако градио историју, али и она је њега стварала. Одатле су од грчког човека мит и историја неодојиви (Срејовић, Цермановић-Кузмановић, 1979: 7–36).

О прошлости, о физички уништеним цивилизацијама минојске и микенске културе певају Хомерови епови, са којима песника дели „мрачно доба“.² *Илијада* и *Одисеја* су сведочанство да „грчка митологија има за собом величанствену, узорну историју“, да ју је створио народ који је изгубио своју писменост и своју узорну цивилизацију (Срејовић, Цермановић-Кузмановић, 1979: 37, 48) и који од Хомеровог времена жели да је спаси од заборавља. Хомерове песме су књиге грчке културе, оне су за њега „биле“ парадигматска референца, извор сваког знања, свих увида и идеала, и значајно су утицале на формирање идентитета грчког народа (било на колективном нивоу једног града или једног рода) (Nicolai, 2007: 14–15; Класен, 2008: 9; Slezak, 2012: 256).

У неким тенденцијама у античкој историографији еп се, ипак, није могао дефинисати као историја (Ђурић, 1971: 375), али његову вредност за идентитет грчког човека грчки историографи из V века пре н. е. нису могли ни сасвим пренебрегнути. Херодот (о. 484 – о. 430) је препознао да су песници Хомер и Хесиод успоставили божанско порекло Грка и на неки начин основали своју религију.³ Иако је на примеру Пелопонеског рата тзв. Археологије хтео показати својом фактографијом предност у односу на Хомерове чињенице, било да су се заснивале на митском садржају или стварним догађајима⁴, Тукидид (о. 460 – око 404) је потврдио да су Тројански рат и Хомер најважнији камен темељац у грчкој интелектуалној сфери (Mellor, 1999: 7). Неколико векова доцније, у приповедању грчког

² „Мрачно доба“ (о. 1100–776) конвенционално се назива период грчке историје, који је наступио након пропасти микенске цивилизације и трајао све до године када су се одржале прве Олимпијске игре. Сазнања о „мрачном добу“ заснивају се на археолошким остацима будући да о њему нема писаних сведочанстава, те се зато назива „мрачним“. Са VIII веком и појавом грчког алфабета историја Грчке излази из „мрачног доба“. OCD sv. Greece, *Prehistory and History* „Dark Ages“; *Archaic Age* SH

³ Hdt. II 53. Зближавању Грка доприносиле су Олимпијске игре, гимназија, симпозиј, проксенија, светилишта. OCD sv. Greece (prehistory and history). AJSS.

⁴ Thuc. VI 54 – 59.

историографа Диодора са Сицилије (I век пре н. е.) митографске чињенице имале су значајно место и улогу, пошто су богови и хероји извршили многа изузетна дела и мит је имао историјско утемељење (Montanari, 2002: 919).

Поједини Грци у јонском подручју Мале Азије у VI веку пре н. е., у жељи да утврде свој идентитет, изложили су критичкој процени дотадашњу усмену традицију и Хомерове епове како би утврдили шта је истина, а шта лаж и како би направили разлику између митске прошлости и историјског времена, што би се могло окарактерисати као рађање историјске свести (Collingwood, 1956: 19; Montanari, 2002: 304–305). Међу њима је и Хекатеј из Милета, који је у својим *Генеалогима* извргнуо подсмеху мноштво прича о Грцима, за које није било реалних основа. Он се сматра једним о најзначајнијих у плејади прозних писаца – логографа⁵, који су претходили Херодоту (Darbo-Peschanski, 2007: 28). Писана продукција логографа била је разноликог садржаја и, речником савремене терминологије, рекли бисмо да је обухватала различите жанрове, који су доприносили, из различитих перспектива, да се створи целокупна слика историјских и географских информација о појединим областима, догађајима, породицама и појединцима (Ђурић, 1971: 374–388; Montanari, 2002: 303–308, 375).

Херодот се својим приступом према стицању знања о прошлости и блиској му садашњости, „истраживањем“ и приповедачким поступком (*historia*) (писао је о великом сукобу између Грчке и Персијског царства) издвојио у односу на дотадашњу писану продукцију логографа (Schepens, 2007: 47). Желео је да прикаже значајна дела која су учинили људи, како би се сачувала од заборава⁶, притом не занемаривши ни „негрчки“ свет⁷ (Slezak, 2012: 255). Грчка достигнућа имала су, ипак, за Херодота највећу вредност, и то нарочито победе често политички разједињених Грка над Ксерксом и напади Персијанаца⁸ (Ђурић, 1971: 397–399; Dewald, 2007: 91–92; Rhodes, 2007: 116). Тиме је показао родољубље и значај друштвеног идентитета.

Иако су Грци у грчким полисима са различитим уређењима били дубоко поларизовани и подељени, припадали су истој етничкој групи.⁹ Они, како је рекао Херодот, „деле исту крв, исти језик¹⁰, заједничка светишта и сличне начине приношења жртве и обичаје“.¹¹

⁵ Тукидид (Thuc. I 21) полемички користи овај назив за писце који су му претходили, а чија је намера била да забаве јавност, а не да трагају за историјском истином, јер су њихова дела делимично била митског садржаја. У класичној Атини су се тако називали професионални писци правних говора, који су, уз накнаду, били спремни да, уз потпуно занемаривање истине, бране различите ставове. Thuc. I 21. (Montanari, 2002: 304–305).

⁶ Hdt. I 1.

⁷ Египћане је Херодот веома ценио као веома мудре, нарочито њихове законе и проналаске (Hdt. II 121, 160).

⁸ Hdt. V 66, 78, 91; VI 109, VII 134–135; VIII 144).

⁹ OCD sv. Ethnicity

¹⁰ Све до позног хеленизма (крај IV века пре н. е.) није постојао стандардни грчки језик и сви грчки градови и области имали су своје локалне говоре (дијалекте), које су преносили на своје колоније, али су се њихови говорници у највећем броју случајева у међусобној комуникацији разумели. OCD sv. Greek Language AMDa

¹¹ Hdt. VIII 144.

На основу расположивих чињеница, до којих је долазио или усменом или писаном предајом, па и на основу натписа који још нису посматрани као историјски извор, али јесу као информација која би потврдила причу без озбиљнијег критичког тумачења, Херодот је први покушао утврдити истину¹² (Collingwood, 1956: 19; Ђурић, 1971: 399; Ђурић, 1997а: 228; Rhodes, 2007: 57–58). Указујући на извесну правилност у човековим поступцима, успостављао је везу између садашњости и будућности (Rhodes, 2007: 116). Учења Анаксимандра (610/609 – о. 546 – 545), једног од највећих милетских мислилаца¹³, и Ксенофана (о. 565 – о. 473), оснивача елејске филозофске школе¹⁴, утицала су да Херодот престане веровати у традиционална грчка божанства. По Херодоту, постојала је нека божанска сила која управља светом и животом и она чува равнотежу свега постојећег, она је праведна, кажњава злочинце, али и сваку прекомерност (Collingwood, 1956: 23; Ђурић, 1997 а, 228; Ђурић, 1997 б: 234). Код Ксенофонта (о. 430 – о. 350), Полибија (о. 200 – о. 120), Дионисија из Халикарнаса (I век пре н. е.), Пausанија (115–180) и Плутарха (46 – о. 119) то је судбина – Тихе (Ђурић, 1997 б: 234; Montanari, 2002: 610, 991; 997).

Херодотов нешто млађи савременик Тукидид описао је њему савремено доба, сукоб Грка, Атињана и Спартанаца, у коме је и сам учествовао. Догађаје у рату излагао је хронолошки (Rhodes, 2007: 158), а први је грчки писац који је настојао да установи узрочно-последичне везе међу њима (Montanari, 2002: 912). У опису Перикла, атинског државника, Тукидид је дао пример какав треба да буде грађанин према свом родном граду¹⁵, и тиме истакао вредност грађанског идентитета. У особинама Перикла као државника Тукидид је код Грка показао континуитет идеала и стандарда код појединца, још од Хомера. Атињанин Тукидид није могао а да не говори и о спартанском вођи Брасиди и његовим особинама и квалитетима (Класен 2008, 34–36). Показао је Тукидид неколико научничких врлина које ће остати основни захтеви научне историографије за сва времена: тежња ка истини, научно-критички дух, научни прагматизам, непристрасност, тј. објективност и реалистичко схватање и тумачење чињеница (Ђурић, 1971: 425–429; Ђурић, 1997 б: 262–264; Rhodes, 2007: 58–65).

¹² Hdt. VII, 152.

¹³ Анаксимандар је био математичар, астроном, географ, метеоролог и филозоф. Ствари у космосу упоредио је са људским друштвом и активностима у њему (у непрестаном агону). Сви они су подвргнути времену као некој необоривој, апсолутно, правној норми, а „почетак и порекло ствари јесте бесконачно (*ανεῖρον*)“ (Ђурић, 1997а: 106–107).

¹⁴ Ксенофан је испевао две историјско-епске песме: у једној је опевао оснивање родног Колофона, а у другој оснивање Елеје, и тиме је био први Грк који је описао историју свог времена. Филозофске мисли Ксенофан је, такође, излагао у стиху, и у складу са својом филозофијом одбацивао традиционалне богове и целокупну слику света која је своје утемељење имала у Хомеровим и Хесиодовим еповима; устао је против целокупног антропоморфног и антропатског политеизма; свој протест против интелектуалне и моралне ограничености народних богова исказао је у својим *елегијама* и *ругалицама*. Култура и њен напредак су, по Ксенофану, човеково дело (Ђурић, 1997а: 121–124; Ђурић, 1997в: 82–83).

¹⁵ Thuc. VII 86; VIII 26 - 27; VIII 48; VIII 68; VIII 97.

Све до Ефора (о. 405–330), првог грчког историографа који је историју назвао „жанром“, а термин *historiai* употребио у значењу „историјског дела“, грчка историографија је неко време била један од видова књижевних жанрова и улазила је у област реторике (због политичких, војних, моралних чињеница које је нудила, а које су је везивале за одређене догађаје и личности, била је незаобилазна у разним видовима духовног стваралаштва као парадигматска референца) (Collingwood, 1956: 18, 25–27; Mellor, 1990: 5, 190, 200; Morley, 2004: 3–6; 29–30; Schepens, 2007: 50; Darbo-Peschanski C, 2007: 30; Nicolai, 2007: 16–19).

Ефоров савременик, родом са атичког полуострва, настављач Тукидидовог дела био је Ксенофонт (о. 430 – о. 350). Од Ксенофонта су сачувани сви списи. Пишчево ратно искуство и лични доживљај преточени су у историјску прозу. По разноврсности тема његова дела су различитог карактера, показују ширину његових знања и вештина, које је поседовао један историчар, и истовремено су сведочанство времена у коме је живео. Тиме су непроцењив извор за историјску науку (Ђурић, 1997а: 278–282; Montanari, 2002: 610, 612, 615–616, 618)¹⁶. У Ксенофоновим приказима преовлађивао је лични поглед на дешавања, тако да он није инсистирао на поузданости својих извора, изнесених чињеница ни начина како ће их представити (Montanari, 2002: 610, 613; Rhodes, 2007: 60–61; Dewald, 2007: 95). У својим списима показао је патриотско расположење, свеprisутан панхеленизам, али и давао предност појединцу, његовим моралним и војним квалитетима: дисциплини, поштењу, личном интегритету, који су, по његовом мишљењу, могли допринети напретку целе Грчке. Такође, сматрао је да сваки мали град и заједница заслужују похвалу.¹⁷ Наставио је прегалачки рад својих претходника да као историограф својим делом допринесе личном унапређењу грчког човека.

Освајањима Александра Македонског (336–323) Грци су се раширили на широком простору. Долазећи у додир са народима (пријатељски или непријатељски настројеним), комуницирајући на једном језику, атичкој којне, Грци уочавају да су само једни међу многима, а усвајање грчких обичаја од стране варвара, „инфериорних народа“ и обратно постаје једна од манифестација њиховог односа (Montanari, 2002: 744; Zambrini: 2007, 220). Херодотовска свест о нужном непријатељству између Грка и варвара је превазиђена и развио се став да може постојати и сарадња која је довела до тога да су варвари постали носиоци грчке културе, а тиме и носиоци грчке историјске свести (Collingwood, 1956: 33).

Личност и освајања Александра Великог тако су били импозантна да нису могла остати незабележена, најпре од стране његових савременика, учесника подухвата¹⁸, а доцније и од стране аутора који су желели да се

¹⁶ У његова дела убрајају се историјски списи *Кирова анабаза*, *Хеленска историја*, филозофски трактати, енкомисијастичка биографија *Агесилаја*, биографски наратив *Анабаза*, фиктивна историја у виду биографије *Кирупедија* или *Одгајање Кира*.

¹⁷ Хеп. *Hell.* I 1.27–31; V 1.3, 13–24, 37–43; III 4.11, 21–24; IV 1.38–40; IV 3.19–21).

¹⁸ Калистен, Онесикрит и Неарх, Клитарх, Птоlemeј (генерал и пратилац Александаров у походима, оснивач македонско-египатске државе), Аристобул из Касандрије, Неарх, Клитарх, Калистен из Олинта, Медије и Онесикрит.

посвете историјској улози и значају који је Александар Македонски имао и оставио за целу екумену. У сврху званичне пропаганде и идеолошке оријентације писале су се историје које су постале препуне легенди и несвакидашњих епизода (Zambrini, 2007: 210–220).

Након смрти Александра Македонског 323. године пре н. е. у грчкој историји наступа хеленистички период. Александрово царство, међусобним борбама његових наследника, поделило се на мање целине. Цивилизаторска мисија у привреди и праву, рату и финансијама, у друштвеном и индивидуалном животу постојала је оно заједничко што је повезивало новонастале државе са класичном Грчком (Ђурић, 1997 б: 293). Иако су историографска дела у хеленистичком периоду постала компилације, настала су на делима претходних грчких аутора (Collingwood, 1956: 32–33).

Из различитих приступа прошлости крајем IV и у III веку пре н. е. можемо приближно стећи утисак о времену у ком су настали, као и шта је у то време значила прошлост када су савременици били изложени непрестаним сукобима њихових владара и променама снага на политичкој сцени.

Са Исократом (436–338), грчким учитељом „реторике“¹⁹, који је у својој школи и својим делима, у свим хуманистичким дисциплинама пропагирао целокупно знање као идеал, порасла је свест да историјска реконструкција, такође, треба да обрати пажњу на морална питања и поучни материјал (Montanari, 2002: 643–645, 653). Исократов утицај је, можда, проширио целокупну историографску перспективу и напустио обичај који је важио после Тукидида – настављање приповедања на претходна дешавања и спајање са савременим дешавањима. Историјска дела од Исократа, углавном са становишта панхеленства, приповедају о догађајима из најранијих времена и првог „историјског“ догађаја (за које се сматра да је то време повратка Хераклида у Грчку 1069/8. године пре н. е.) (Montanari, 2002: 632–637, 655; Schepens, 2007: 49).

Утицаји из културних центара Пеле, Пергама, Александрије огледају се у писању разноврсних дела из области историографије. Пишу се локалне историје, при чему је постојала тежња да се успостави хронолошки приказ догађаја, да се привуче пажња читалаца забавним, драмским елементима, а не политичком, те су се таква дела често завршавала фалсификовањем стварности. Тимеј из Тауроменија на Сицилији (о. 356 – о. 260) написао је историју Италије и Сицилије. Филарх (середина III века пре н. е.) показао је нарочито интересовање за историју Пелопонеза и птолемејског Египта. Историографу Дуриду са Сама (након IV века пре н. е. – о. 270. г) биографија тиранина Агатокла из Сиракузе послужила је као одлично средство да изложи свој концепт историје, који се састојао у смењивању успеха и неуспеха. Дуридово главно историјско дело било је *Историја Македоније*, која је приповедала о богатству македонске монархије од смрти Аминте III (Филиповог оца и Александровог деде) 370. године вероватно до битке код

¹⁹ Исократово поље деловања у реторици било је да ученике обучи да учествују активно у јавном, политичком животу заједнице.

Кирупедије (281. г. пре н. е.). Тако је Дурид обухватио читаву фазу борби дијадоха, са формирањем и консолидацијом хеленистичких краљевстава, која су настала након расцепа државе настале Александровим освајањима. У овом делу Дурид је показао добро познавање и употребу извора, као и непосредно учешће у савременим догађајима. Дуридов значај огледао се још у чињеници да се са њим изнова наставља континуитет у излагању грчке историје. Осим тога, Дурид је писао на теме из историје сликарства, музике (Tuplin, 2007: 164–165, 169).

Рим је ушао у источни Медитеран током II и I века пре н. е., а последња хеленистичка краљевина која је дошла под власт Рима био је Египат, након битке код Акција 31. године пре н. е. Два света, грчки и римски, све више су долазила у додир не само у војном смислу него и културном, што ће се одразити и на однос према прошлости, али и писано стваралаштво. Грчки језик је постао језик елита у римској држави, а у њеним источним деловима био и остао „први језик“, јер се у хеленистичко доба појавила књижевност на латинском, и убрзо се развила. Док су хеленистичке краљевине нестајале са историјске сцене, развила се дебата о римској држави, њеном легитимитету и историјским узроцима који су довели до њеног настанка. Став о тројанском пореклу Римљана је доцније постао и званична теорија и показао се неопходан овом народу како би био равноправни конкурент Грчкој као светској сили у борби за престиж, што је била потврда да политичка и војна надмоћ нису довољна без основних поставки о идентитету народа, пореклу, језику, култури (Montanari, 2002: 741–743, 903). Освајањима Римљани су се на покореним територијама сретали са различитим народима и културама. Како би утврдили своју власт, није била довољна само снага оружја и војне посаде које су у њима смештале. На примеру Грчке Римљани су могли да се поуоче како је „мека моћ“ понекад успешнија и трајнија од „тврде моћи“, иако су уско повезане. Тако су на освојеним територијама становништву, војно недовољно способном да се супротстави освајачу, успели да „наметну“ не само римске институције већ и језик, културу, обичаје. Мора се, ипак, имати на уму да Римљани нису били искључиви у таквим својим настојањима. Остављали су понешто и од локалног у сарадњи са локалним заједницама и њиховим представницима, притом не доводећи своју врховну власт у питање. Таквом политиком римска држава је успела да опстане осам векова (од III века пре н. е. до V века н. е.).²⁰

Полибије (200–120), први грчки аутор, који се сматра једним од највећих грчких историчара, међутим, није за своју главну тему узео тему из грчке историје, већ постојану и незауостављиву консолидацију војне и политичке премоћи Рима над остатком света. Најпре као талац Римљана, а затим пријатељ једне од најистакнутијих породица у Риму, био је у прилици да на лицу места види како „функционише“ уређење захваљујући коме је „скоро читав свет био надвладан и за мање од педесет три године, што никада раније није забележено“²¹ (Mellor, 1999: 9; Montanari, 2002: 905, 907–

²⁰ OCD sv. Romanization

²¹ Polyb. I, 1.

908). Готово педесет година провео је у Риму, тек понекад посетивши своју родну Ахају. Ипак, није заборавио свој језик (писао је на грчком), порекло, традицију, што се најпре огледало у његовом делу. У Тукидиду је Полибије нашао велики узор.²² На свом примеру показао је како се најбољи резултати могу постићи тек када историју буду писали људи који активно учествују у јавним догађањима (*πραγματοκοί*)²³, а учење о „цикличности историјских догађаја“ било је добар водич за потоње политичке вође, те се историја показала и практичном науком (Mellor, 1999: 8; Montanari, 2002: 907, 912). Победа над самим собом и стицање особина доброг човека да буде наклоњен пријатељима а мрзи непријатеља, постиже се, по Полибију, бављењем историјом²⁴, а агонистички дух грчког народа показује се и на овај начин.

У настојањима да својим делом пружи сазнање о правим узроцима ствари, о истини онаквој каква јесте, најпосле о пролазности и променљивости људске среће, Полибије није могао а да не помене Тихе, која је у хеленистичком периоду имала, можда, и већи утицај од хеленских божанстава на људске животе и која је поступала по свом нахођењу²⁵ (Рицл, 1988: 30–34²⁶; Montanari, 2002: 912). *Историје* су Полибија учиниле да, уз Тита Ливија и Тацита, постане један од највећих историчара Рима, а његов приступ обради историјских чињеница допринео је томе да писање историје постаје професионални позив (Mellor, 1999: 10).

Везе Грка и Римљана постајале су чвршће. Римљани су у царску службу примали истакнуте појединце, Посидонија (135–51. године пре н. е.)²⁷ и раније поменутог Диодора са Сицилије²⁸, који су писали историографска дела, али на матерњем језику.

Иако су писали на грчком, грчки историографи су све више простора у својим делима давали Римљанима као владајућој сили, али и покушавали сачувати, када су им прилике и теме дозвољавали, нешто од своје традиције,

²² Polyb. XI, 19^a.

²³ Polyb. XII 28.

²⁴ Polyb. I 14.

²⁵ Polyb. II 49, II 70; XV 16; XXV 7; XXIII, 12; XXX 10; XXXVIII 3;

²⁶ Полибије, *Историје I и II* (Превод и коментар Маријана Рицл), Нови Сад 1988 – Матица српска.

²⁷ Посидоније, као амбасадор Родоса, боравио је у Риму. Написао је историју, која је наставила Полибијеву, затим историју Помпеја. Ова два Посидонијева дела спојила су и наставила традицију грчке историографије у интересовањима за географију и етнографију (нарочиту пажњу је посветио варварским народима и проблему ропства), са строгошћу историографске методе инспирисане Тукидидом. Његово дело је од изузетног значаја јер је дало важне информације о земљи Лигура, јужној Галији, северној Африци, Сицилији, Италији и јадранском региону, о свим областима које је посетио. Упркос најљубазнијим Цицероновим молбама, одбио је да напише историјско дело о његовом конзулату 63. године пре н. е. (Mellor, 1999: 26). Својима критикама на рачун римске управе утицао је и на римске историографе (Montanari, 2007: 291) Салустија (Levene, 2007: 281) и Тацита (Matthews, 2007: 291).

²⁸ Диодор са Сицилије био је римски сенатор. Својом историјом, написаном на грчком, обновио је мотив утилитарне сврхе историјског знања, у избегавању погрешака, као моралног итинера, а узор је тражио у свом грчком претходнику Ефору (Tuplin, 2007: 162; Marincola, 2007: 176).

било да су у питању универзалне историје, хронике, реторски елементи у приповедању²⁹ или географско-етнографска интересовања.³⁰

Иако присутни у јавном животу, Грци су неко време морали сачекати тренутак када ће се њихова култура и традиција показати, изнова, у свој својој снази.

Први знаци препорода хеленског духа и хеленске књижевности видели су се у време династије Флавијеваца (69–96), а затим Нерве (96–98), Трајана (98–117), Хадријана (117–138) и династије Антонина (138–180). Економски услови у провинцијама су се поправили, градови се обновили, као и културни живот у њима, интеракције између Грка и Римљана постале све боље, а одлазак и боравак у Риму био је само привремен јер су у свом завичају образовани Грци могли да задовоље своје културне и политичке потребе (Ђурић, 19976: 271). Повећано интересовање за историјске процесе који су се одвијали огледало се у биографијама, етнографским списима, политичким историјама, који су се показали најпогоднијима за такву врсту анализе и показивали културну климу која је владала (Montanari, 2002: 930–932).

Најистакнутијим ауторима овог периода заједничко је да су се држали грчких корена, историографске традиције, етичких вредности, које су наставили да негују. Плутарх (о. 46 – после 120. године) био је пример Грка који се образовао у Атини. Био је ретор, филозоф, биограф, који је најпосле служио у царској администрацији. У неколико наврата одлазио је у Рим, држао предавања и често Полибија наводио као пример родољуба који је и у „туђој“ земљи чувао интересе свога народа. Тако ни Плутарх није говорио нити држао предавања у Риму на латинском, већ на матерњем грчком језику.³¹ Плутарх својим биографијама није желео да се надмеће са Тукидидом.³² Црпећи чињенице из грчких и латинских извора, општих историја грчких и римских³³, документарних извора³⁴, приповедања очевидаца и учесника

²⁹ Николај Дамаскин (64–4) (Montanari, 2002: 920–921; Marincola, 2007: 171); Кастор са Рода (I век пре н. е.) (Montanari, 2002: 921); Дионизије из Халикарнаса (60–7. године пре н. е.) (Montanari, 2002: 945–946, 956–957).

³⁰ Страбон из Амасије на Понту (64. године пре н. е. – 24. године н. е.) (König, 2009: 79–81). Монографија о Страбону Мирка Обрадовића (Мирко Обрадовић, Страбон из Амасије, историчар и географ, Београд, 2018. *Evoluta*) састоји се од уводног дела, у ком аутор читаоца упознаје са карактером географских списа и истраживачким методом античког географа. Преводом VII књиге на српски језик, упознаје научну и ширу читалачку публику са античким географом и његовим истраживачким методом.

³¹ Његова писана делатност може се поделити на филозофско-књижевне огледе: *Етички зборник* (Ηθικά или *Moralia*) и биографије: *Упоредне животописе* (Βίοι παράλληλοι или *Vitae parallelae*). У *Биографијама* перипатетичари су утицали на Плутарха у његовом односу према истраживачком поступку, као и ставу да његово дело треба да има моралну сврху. Стоичка традиција више је имала утицаја на Плутархово стваралаштво, те су личности чије животе је описивао били „људи од акције“: оснивачи градова, државници, војсковође (Mellor 1999: 135).

³² *Plut. Vit. Nic. 1; Vit. Alex. 1.*

³³ Служио се Тукидидом, Тимејем, Филистом, Атинским уставом, Ксенофонтом, Херодотом, Теопомпом, Корнелијем Непотом, Цезаром, Цицероном, Дионизијем из Халикарнаса.

³⁴ Псефизме и натписи на заветним даровима *Plut. Vit. Nic. 1.*

у догађајима³⁵, кроз биографије славних Грка и Римљана, Плутарх је хтео да његова психолошка карактеристика јунака служи етичким сврхама, да прикаже самог човека и тиме да примере које треба следити и оне које не треба (Ђурић, 1971: 270–271; Stadter, 2007: 536–540).

Иако су се у великој мери бавили Римом у својим делима, историчаре грчког порекла успешна политичка каријера у царским институцијама није могла одвојити од грчке традиције. Иако је писао о римској историји, Апијану (о. 96 – о. 165) су узор у језику били Тукидид и Ксенофонт (Montanari, 2002: 958–959). Апијанов савременик Луције Флавије Аријан (о. 80 – о. 161) својом каријером следио је Платонов и Полибијев став да историју требају писати људи „од дела“, а животом и књижевном делатности највише је подражавао Ксенофонта („Нови Ксенофонт“) (Ђурић, 2007б: 223); Bosworth, 2007: 447–453); писао је жанровски различита дела јонским дијалектом, а такав избор био је у вези са једним од најстаријих књижевних жанрова *перипла* и *путописа*, који су традиционално били јонски (Montanari, 2002: 959–962). Аутор политичке историје свога доба Херодијан (крај II почетак III века) стилски је настојао да достигне класичну историографску традицију, нарочито Тукидида (Montanari, 2002: 965; Matthews, 2007: 295, 296). Тукидида је у језику, стилу, па чак и у прихватању погледа на човекову природу (да човека покрећу похлепа, амбиција и страх) нарочито следио у својој *Римској историји* Грк из Мале Азије, Дион Касије (о. 150–235), римски сенатор у време владавине Севера. Као неко ко је учествовао у јавном животу, што је био стандард за једног истинског историографа, Дион је настојао, ипак, да прикаже и своје доба (Hose, 2007: 463–465, 467; Matthews, 2007: 295).

Упоредо са паганском, од I века нове ере развијала се хришћанска мисао, у којој се огледао утицај грчке филозофије. То је видљиво у неким Павловим посланицама упућеним хришћанима, затим списима апологета (пример Климента Александријског (о. 150 – о. 215)), где се налазе трагови филозофских промишљања из времена пре појаве хришћанства, и представама хришћанских светитеља у апокрифним списима, који су се често заснивали на представама филозофа које је оставио Филострат у својим *Биографијама софиста*. Рана хришћанска култура је такође усвојила моделе грчко-римске прозне традиције. (König, 2009: 63–65, 72, 102).

Успостављањем хришћанства као званичне религије Царства Константиновим едиктом 313. године, улога Цркве у царској политици је значајна, а у култури долази до ривалитета између паганске културе, која је своју снагу видела у богатој традицији, и хришћанске, која је, у свом настајању, стварала своје „класике“. У новом окружењу, у оквиру жанра историографије настала је и развила се црквена историја. Зачетником црквене историографије сматра се Евсевије из Цезареје (260–339/340), епископ града Цезареје 314. године. Евсевијевом *Историјом* Црква је добила свој историјски наратив као знак свог идентитета и средство за хришћанско

³⁵ На пример о бици код Акција слушао је од свог прадеде Никарха Plut. *Vit. Ant.* 68.

гlediште у тумачењу људске историје (Montanari 2002, 967–968, 1135–1136). *Црквена историја*, у десет књига у својој коначној верзији, дала је, у Диодоровом маниру опште историографије, историјски преглед одређених тема о апостолима, хришћанским проповедницима. Евсевијева *Хроника*, сачувана у епитомама, значајан је извор с обзиром на количину историјских и хронолошких података које садржи. Аутор је покушао да у њој хронолошки изложи догађаје од Авраама до 303. године (Matthews 2007, 297).

Филосторгије, Сократ, Созомен, Теодорит из Тира (IV–V век) и Евагрије Сколастик (VI век) свој рад су усмерили на историју Цркве, сматрајући својом обавезом да наставе рад Евсевија (Montanari, 2002: 967–968). Евсевије је написао и енкомијастичку биографију цара Константина *Константинова биографија* (Matthews, 2007: 300). Константиново ступање на престо, његово преобраћење у хришћанство, као и доцнија верска политика носе одлике, као и код других хагиографских хришћанских списа, модела који је дао Филострат у својим биографијама софиста (König, 2009: 93). Године 394. цар Теодосије наредио је да се затворе стари пагански храмови и да се старим боговима приносе жртве. Непосредно пред смрт цара Теодосија 395. године извршена је подела Царства на његов источни и западни део. Западни део је убрзо пао услед налета варвара и сеобе народа (Ђурић, 1971: 334–338).

У наредним вековима дошло је до различитих струјања и у паганској књижевности и историографији, суоченој са општом консолидацијом хришћанске културе. То је случај са Зосимом (V–VI век), који је био је убеђени паганин, ученик ретора – филозофа Прокопија из Газе, неоплатоничар. Зосим је први након пада Западног римског царства написао историјско дело *Савремена историја*, у жељи да, супротно Полибијевом мотиву у приказивању узрока који су довели до успона Римског царства, покаже због чега је Римско царство пропало. Главне разлоге он види у Константиновом признавању хришћанства као једне од државних религија и у слому античке верске традиције (Matthews, 2007: 300–301; Croke, 2007: 570). Неки лексички избори и стил дела алудирају на Херодота, Тукидида, Ксенофонта и Демостена (Montanari, 2002: 968–970).

Затварањем Платонове Академије у Атини 529. године и забраном да се пагани баве наставном делатношћу завршава се грчка античка филозофска мисао (Watts, 2004: 168, 182). То се уједно сматра и крајем антике (Montanari, 2002: 11). Цар Јустинијан (527–565) издао је ове наредбе. Није ни слутио да један од његових најближих сарадника Прокопије, који је у његову част написао дела панегиричког карактера *Историју ратова* и *Грађевине*, написао и дело које је требало да буде дато на увид јавности након смрти његовог аутора, а то је *Тајна историја* (Ανέκδοτα), којим је разоткрио живот на двору и његове негативне стране. Последњим делом писац је показао своје разочарење дворском политиком на примерима из приватног живота цара и његове породице, као и најближих сарадника. Дело је било показатељ жеље једног историчара да тежи истинољубивости. Будући да је Прокопије

заузимао значајне положаје у војсци, велики број чињеница у његовим списима је резултат аутопсије, показујући фокусираност на политичке и војне догађаје, што би се могло посматрати као повратак прагматичној историографији у традицији Тукидида и Полибија. Утицај Тукидида, и након десет векова, приметан је у опису куге у Цариграду (Evans, 1971: 81–100; Montanari, 2002: 970–976 ; Croke, 2007: 570).

Из изложеног могли бисмо закључити да је грчка историографија својом трајношћу израза, тема, идеја које је пропагирала показала отпорност и способност да, упркос друштвено-политичким променама, економским и другим околностима, кроз векове, сачува свој континуитет и вредности које су пропагирале у делима њених аутора. Такође, показала је и како су језик, култура, традиција носиоци идентитета једног народа.

Наративни извори

- Cicero, *Orator* (Herausgegeben und übersetzt von Bernhard Kytzler), Düsseldorf; Zürich, 1998.
- Homer, *The Iliad* I–XII (transl. A. T. Murray, W. F. Wyatt), Harvard 1978.
- Thucydides, *History of the Peloponnesian war* III – IV (trans. C. Forster-Smith), Cambridge MA – Harvard 1958.
- Herodotus, *The Persian Wars* I–IV (trans. A. D. Godley), London – Cambridge MA 2004.
- Xenophon, *Anabasis*, trans. C. L. Brownson, London – Cambridge MA 1968.
- Xenophon, *Hellenica*, trans. C. L. Brownson, London – Cambridge MA 1968.
- The Oxford Classical Dictionary, edd. S. Hornblower and A. Spawforth, 3rd edition, Oxford, 1996.
- Polybius, *The Histories* I– VI (trans. W. R. Patton), London – Cambridge MA 1995.
- Полибије, *Историје* (превод и коментар Маријана Рицл), Нови Сад 1988.

Литература

1. Bosworth A. B. (2007). Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory. In J. Marincola J (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 447–453). London and New York, De Gryter.
2. Chaniotis A. (2010). *In Search of an Identity*. Retrieved November 29, 2023. WWW <https://www.ias.edu/ideas/2010/chaniotis-identity>.
3. Collingwood R. G. 1959. *Idea of History*. Oxford, Oxford University Press.
4. Croke B. (2007). Late Antique Historiography, 250–650 CE. 56 –572. In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 567–579). London and New York, De Gryter.
5. Darbo-Peschanski C. (2007). The Origin of Greek Historiography. In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 27–38). London and New York, De Gryter.

6. Dewald C. (2007). The Construction of Meaning in the First Three Historians. In Marincola J. (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 89–101). London and New York: Blackwell.
7. Evans J. A. S. (1971). *Christianity and Paganism in Procopius of Caesarea*. pp. 81–100. Retrieved (WWW <https://grbs.library.duke.edu> > article > download / June 7 2023. године)
8. Hose M. (2007). Cassius Dio: A Senator and Historian in the Age of Anxiety. In Marincola J. (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 461–467). London and New York: Blackwell.
9. König J. 2009. *Greek Literature in the Roman Empire*, London and New York.
10. Marincola J. (2007). Universal History from Ephorus to Diodorus. In Marincola J. (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 171–180). London and New York, Blackwell.
11. Matthews J. 2007. The Emperor and his Historians. In Marincola J. (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 290–305). London and New York, Blackwell.
12. Mellor R. (1999). *The Roman Historians*. London and New York: Routledge.
13. Montanari F. (2002). *History of Ancient Greek Literature*. De Gryter: Berlin/Boston.
14. Morley N. (2004). *Theories, Models and Concepts in Ancient History*. London and New York: Routledge.
15. Nicolai R. (2007). The Place of History in the Ancient World. In Marincola J. (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 13–26). London and New York: Blackwell.
16. Rhodes P. J. (2007). Documents and the Greek Historians. In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 56–66). London and New York: Blackwell.
17. Rood T. (2007). Herodotus. In De Jong and R. Nünlist (edd). *Time in Ancient Greek Literature: Studeis in Ancient Greek Narrative, vol. 2* (pp. 115–130). Leiden – Boston: Brill.
18. Slezak T. A. (2012) *Šta Evropa duguje Grcima: o osnovama naše kulture u grčkoj antici*. Beograd: IP „Albatros Plus“, JP „Službeni glasnik“.
19. Schepens, G. (2007). History and Historia: Inquiry in the Greek Historians. In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 39–55). London and New York: Blackwell.
20. Stadter P. 2007. Biography and History In: J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (528–541). London and New York, Blackwell.
21. Tuplin C. (2007). Continuous histories (Hellenica). In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 159–171). London and New York: Blackwell.
22. The Oxford Classical Dictionary, edd. S. Hornblower and A. Spawforth, 4rd edition, Oxford, 2012.
23. Watts E. (2004). Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529: *The Journal of Roman Studies*, 94 (2004), pp. 168–182.
24. Zambrini A. 2007. The Historians of Alexander the Great. In J. Marincola (ed), *A Companion to Greek and Roman historiography* (pp. 210 – 220). London and New York: Blackwell.
25. Класен К. Ј. 2008. *Aretai и Virtutes: О вредносним представама Грка и Римљана*. Београд: Службени гласник.

26. Срејовић Д., Цермановић – Кузмановић А. (1979). *Речник грчке и римске митологије*. Београд: Српска књижевна задруга.
27. Ђурић, М. Н. (1971). *Историја хеленске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
28. Ђурић, М. Н. (1997). *Историја хеленске етике*.
29. Ђурић, М. Н. (1997б). *Историјски извори: Историја и философија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
30. Ђурић, М. Н. (1997в). *Етика и развитак личности у: М. Н. Ђурић: Философски списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Marijana Mladenović

GREEK HISTORIOGRAPHY AS CULTURAL HERITAGE AND IDENTITY GUARDIAN

Summary: *We could see that from Homer's epics to the end of antiquity, the past played a significant role in the life of the individual, from mythical representations to attempts to establish a logical sequence of events in a cause-and-effect relationship. The past was the inspiration for various genres in ancient Greece, but it was especially concerned with historiographers. History although as a part of rhetoric at the beginning it tried and found its way, that a large number of its authors created standards in developing history as an academic discipline today. In our work, we tried to point out the importance of Greek historiography as a source of instruction through the lives and works of its authors but also to indicate the extent to which it actually contributed to the preservation of the identity of Greek people. Thanks to such an approach both past and present were bound by an inextricable thread in the purpose of teaching future generations. Histories propagated the values on which the identity of the Greek man was based in antiquity. Some values were permanent, and the historical circumstances of a given moment forced individuals and communities to adapt to imposed conditions to a certain extent, without losing the essentials that determine identity: culture, religion, language. The superiority of the Greeks over other peoples in antiquity could be justified and was acceptable, but it should by no means be used in today's time for some other purposes as the backbone of chauvinism, disrespect for the other, or the equalization of Europe as the heir of the ancient Greece.*

Keywords: *past, myth, historiography (history), language, identity.*

Примљено: 11. 12. 2023. године.

Одобрено за штампу: 12. 01. 2024. године.